

ОБ'ЄКТ КОНЦЕСІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРАВОВИХ НОРМ

THE OBJECT OF THE CONCESSION RELATIONS: PROBLEMS OF INTERPRETATION OF LEGAL NORMS

Манзюк В.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права
юридичного факультету*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Статтю присвячено висвітленню дискусійного питання щодо визначення об'єкта концесійних правовідносин. Наведено наукові підходи та аналіз зарубіжного законодавства в контексті визначення сутності концесії як правової форми здійснення господарювання. Запропоновано шляхи конкретизації правових норм, що визначають об'єктну складову концесійних правовідносин.

Ключові слова: концесія, об'єкт концесійних правовідносин, господарювання, концесійне законодавство, договір концесії.

Статья посвящена рассмотрению дискуссионного вопроса относительно определения объекта концессионных правоотношений. Приведены научные подходы и анализ зарубежного законодательства в контексте определения сущности концессии как правовой формы хозяйствования. Предложены пути конкретизации правовых норм, определяющих объектную составляющую концессионных правоотношений.

Ключевые слова: концессия, объект концессионных правоотношений, хозяйствование, концессионное законодательство, договор концессии.

The article is devoted the discussion of the question concerning the definition of the object of concession relations. The above research approaches and analysis of international legislation in the context of determining the nature of the concession as legal entities. The proposed path concretization of legal norms that define the object component of concession relations.

Key words: concession, object of the concession relations, management, concession law, concession agreement.

Постановка проблеми. Наразі актуалізується питання поширення зарубіжного досвіду інвестування в державний та комунальний сектори економіки із використанням новітніх правових форм. Перш за все привертає увагу концесія як правовий інструмент ефективного поєднання публічно-правових та приватноправових інтересів у різних сферах господарювання. Переважно концесії використовуються в тих сферах економіки, де можливості конкуренції з об'єктивних причин є досить обмеженими, а споживачем виступають публічно-правові утворення – держава, територіальні громади села, селища, міста, регіони та їх об'єднання. Втім через існуючі недоліки в чинному законодавстві України розвиток концесійної діяльності стримується та значно уповільнює позитивні структурні трансформації в економіці України.

Стан дослідження. Питанням правового регулювання концесійних відносин приділялася увага в науковій літературі. Зокрема, концесія як правова форма використання державного майна в господарській діяльності розглядалася в роботі О.А. Медведевої [1]. На відмінних ознаках концесії від оренди детально зупинявся В.А. Устименко [2]. На особливостях концесії як заохочувально-обмежувального спеціального режиму господарювання акцентувала увагу О.Р. Зельдіна [3]. Публічно-правова сутність концесії біла висвітлена в публікаціях С.М. Грудницької [4]. Про-

те недостатньо дослідженими та такими, що потребують подальшого аналізу, залишаються питання визначення об'єкта концесійних правовідносин.

У зв'язку з цим **метою** статті виступає розробка пропозицій щодо конкретизації правових норм, що визначають об'єктну складову концесійних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, дія концесійного договору спрямована на створення та/або ефективне використання об'єкта концесії, щодо якого, власно кажучи, і укладається договір. На цей час у ч. 2 ст. 3 Закону України «Про концесії» від 16.07.1999 визначено сфери господарської діяльності, у яких можуть брати участь суб'єкти господарювання на підставі отримання в концесію об'єктів права державної чи комунальної власності. Цей перелік не є вичерпним, оскільки, як зазначено в ч. 3 ст. 3 Закону України «Про концесії», виключно на пленарних засіданнях відповідні місцеві ради можуть прийняти рішення щодо додаткового переліку сфер господарської діяльності, для здійснення діяльності в яких об'єкти права комунальної власності можуть надаватися в концесію.

У той же час відсутність єдиного нормативного підходу до визначення об'єктів, які можуть надаватися в концесію, у Законах України «Про концесії» та «Про місцеве самоврядування в Україні» не дає чіткого розуміння про зміст концесійних правовід-

носин. Так, у ч. 4 ст. 3 Закону України «Про концесії» зазначено, що об'єктами права державної чи комунальної власності, які надаються в концесію, є:

– майно підприємств, їхніх структурних підрозділів, що є цілісними майновими комплексами або системою цілісних майнових комплексів, яке використовується для забезпечення завершеного циклу виробництва продукції (робіт, послуг) у сферах діяльності, що визначені чч. 2 та 3 ст. 3;

– об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти, які можуть бути добудовані з метою їх використання для надання послуг по задоволенню громадських потреб у сферах діяльності, що визначені чч. 2 та 3 ст. 3;

– спеціально збудовані об'єкти відповідно до умов концесійного договору для задоволення громадських потреб у сферах діяльності, що визначені чч. 2 та 3 ст. 3.

Далі в цій же ч. 4 ст. 3 Закону України «Про концесії» проголошується, що концесія може надаватися на окремі види підприємницької діяльності у сферах господарської діяльності, визначених чч. 2 та 3 ст. 3. Таке формулювання дещо деформує зміст попередніх абзаців правової норми ч. 4 ст. 3 Закону України «Про концесії» щодо визнання в якості об'єктів, які надаються в концесію, державного або комунального майна.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» значно не відрізняється за чіткістю формулювань від Закону України «Про концесії». Зокрема, у п. 30 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» зазначено, що виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради вирішуються питання про надання в концесію об'єктів права комунальної власності. У пп. 4 п. «а» ст. 29 цього ж Закону вказано, що до повноважень виконавчих органів сільської, селищної, міської ради належить підготовка і внесення на розгляд ради пропозицій щодо визначення сфер господарської діяльності та переліку об'єктів, які можуть надаватися в концесію. Таке юридичне формулювання створює передумови для двоякого тлумачення правової норми. Зокрема, можна зрозуміти так, що в концесію можуть передаватися не тільки об'єкти права комунальної власності, але і сфери господарської діяльності в комунальному господарстві.

Якщо слідувати такому розумінню, то Закон України «Про концесії» потребує внесення суттєвих змін, оскільки предметом договору концесії може виступати не тільки об'єкт права державної чи комунальної власності, але певний вид господарської діяльності. У цьому випадку здійснення визначеного виду господарської діяльності може здійснюватися і на базі майна самого суб'єкта господарювання. Звісно, що в цьому випадку «вимивається» інвестиційна спрямованість концесії на оновлення основних фондів, які знаходяться в публічній власності, або на створення об'єкту концесії, що в підсумку позбавляє концесію стимулюючих функцій. Крім того, віднесення до об'єктів концесії певного виду господарської діяльності може слугувати підґрунтям для

посилення наукових дискусій щодо співвідношення концесії та ліцензії та й взагалі щодо підміни ліцензійної системи допуску суб'єкта господарювання до здійснення господарської діяльності концесійною.

У цьому контексті, як відзначає Г.С. Пілігрим, термін «концесія» зводиться до певного дозволу на використання об'єктів права державної та муніципальної (комунальної) власності, що опосередковується укладенням відповідного договору [5, с. 139].

Переважно на визначенні пропорцій «дозволу» та «договору» у складі концесій сконцентровано увагу дослідників цієї форми господарювання.

Так, дослідження дореволюційних учених відображали погляд на концесію як поєднання цивільно-правового договору і публічного адміністративного акту, що закріплював певний привілей, а в «сенатській практиці панувала теорія виключно цивілістичної природи концесій» [6, с. 109].

У якості концесії розглядали дозволи на заняття певною діяльністю, що «витікає» від адміністративної влади, на користь приватних осіб, «особливу форму надання приватній особі на тимчасовій основі права на господарське використання державного або муніципального майна, замість чого така особа сплачує державі або муніципальному утворенню встановлені податки, збори і інші платежі за наслідками такого господарського використання майна» [7, с. 6], допуск приватного капіталу у сферу діяльності публічних утворень по володінню і користуванню майном, вилученим з обігу, яке представляє обоюсторонню вигоду для публічного утворення, що має можливість «додати нові імпульси розвитку економіки, полегшити тягар бюджетних витрат, і підприємця-концесіонера, що отримує прибуток з вказаної діяльності» [8, с. 101].

Вчені радянської доби під концесією розуміли дозвіл влади, що надає особі (фізичній або юридичній) право займатися господарською діяльністю: а) або закритою для зазначеної особи; б) або здійснюваною за загальним правилом самою державою; в) або володіти такими майновими об'єктами, які в силу загальних законів вилучені з цивільного обігу [9, с. 19].

У той же час у радянській правовій літературі можна було зустріти спроби протиставити поняттю «концесія» поняття «дозвіл», яке висувається органом влади на володіння, наприклад, предметами, які вилучені з приватного обігу. Зокрема, В.Н. Шретер наголошував: «Концесії не слід змішувати з тими дозволами, які на Заході і за нашим правом є необхідні інколи для відкриття того або іншого підприємства. Так, наприклад, для відкриття акціонерного товариства в нас необхідно затвердження його статуту, тобто дозволу... При таких дозволах акт уряду вичерпується простим допуском до діяльності, яка сама по собі часто для фізичних осіб і взагалі є вільною. Навпаки, надаючи концесію, уряд допускає приватний капітал у сферу діяльності, принципово для нього закритою, яка здійснюється самою державою» [10, с. 55].

За твердженням Б.А. Ландау, концесія надається не за що-небудь, а для чого-небудь, тобто для суспільно корисних цілей, отже, у визначенні ще й присутній цільовий елемент [11, с. 27–28].

Сучасні дослідники концесійних відносин також вирізняються багатоманітністю підходів до визначення сутності концесій.

Так, О.Р. Зельдіна визначає концесію як юридичну конструкцію залучення інвестицій для будівництва та/або експлуатації об'єктів права державної та/або комунальної власності, що забезпечує сполучення інтересів суб'єктів господарювання і держави за допомогою встановлення обмежень і заохочень [3, с. 5]. Інвестиційний характер концесій також підкреслюється в дослідженнях О.М. Григорова. На його думку, концесійний договір є різновидом інвестиційної угоди за участю держави, при цьому, враховуючи особливості суб'єктного складу, об'єктів, структури, набрання чинності, вирішення інвестиційних спорів, ще й має характер «квазіміжнародного» договору [12, с. 5–6].

Досліджуючи сучасну та зарубіжну практику організації господарювання на концесійній основі із використанням державного та комунального майна, О.А. Медведева доходить висновку про необхідність вдосконалення нормативного визначення концесії, що міститься в Законі України «Про концесії» [13, с. 7].

Наукові пошуки сутності терміну «концесія» проводять і вчені зарубіжних країн. Так, на думку окремих дослідників концесія виступає як «специфічний вид господарсько-підприємницької діяльності» [6, с. 6]. Звісно, такий підхід є близьким до вітчизняного розуміння місця та ролі концесій у сфері господарювання.

Існує також твердження, що концесія – це передача об'єктів державної власності в приватне володіння і користування на принципах платності (концесійні платежі), строковості (довгострокові інвестиції), поворотності об'єкту концесії після закінчення терміну договору, цільового характеру використання (взаємні зобов'язання сторін) [14, с. 7].

На думку М.М. Богуславського, концесія – це односторонній акт держави, що надає приватній компанії, у тому числі і іноземній, право здійснювати на користь держави, розвитку її економіки певну господарську діяльність [15, с. 163–164].

Окремі дослідники вважають, що концесія як інститут публічного права є, по суті, волевиявленням компетентних органів публічно-правових утворень, що приймають рішення укласти концесійну угоду (договір) відносно обмежено оборотоздатного інфраструктурного об'єкту за наслідками конкурсу з одним з претендентів. У той же час висловлюється думка, що поняття «концесія» і «концесійна угода (договір)» є самостійними юридичними категоріями, які знаходяться в діалектичному взаємозв'язку [16, с. 11–12].

У окремих наукових джерелах наводиться інформація про те, що в практиці зарубіжних країн концесія розуміється як:

- поступка права користування державною/муніципальною власністю протягом обумовленого терміну;
- договір про передачу в експлуатацію на певний термін природних багатств, підприємств і інших господарських об'єктів, що належать державі або муніципалітетам [17, с. 21].

Слід акцентувати увагу на тому, що, окрім правових особливостей, на думку окремих дослідників, у

концесії поєднуються економічні та соціальні аспекти. У економічному сенсі, будучи інструментом управління об'єктами державної власності, концесії спрямовані на забезпечення динамічного розвитку інфраструктури, розширення джерел фінансування і впровадження сучасних форм і методів управління, саме в цьому і полягає роль приватного партнера-концесіонера, що залучається. З іншого боку, об'єкти концесії мають особливу соціальну значущість, оскільки зачіпають безпосередньо щоденні потреби і запити населення [18, с. 6–7].

З метою чіткого усвідомлення шляхів удосконалення правових норм, що визначають об'єкт концесійних правовідносин, слід вдатися до висвітлення питання, пов'язаного зі змістовним розмежуванням термінів «концесія» та «ліцензія».

Зокрема, за підсумками проведеного аналізу наукової літератури, можна стверджувати, що склалися переважно дві наукові течії, одна з яких ототожнює концесію та ліцензію або визнає максимальне наближення їх за сутністю, а інша закріплює за концесією та ліцензією самостійні юридичні режими.

Перед тим як перейти до висвітлення позицій прибічників відповідних наукових підходів, представляється доцільним звернути увагу на такий документ, як «Керівництво для законодавчих органів по проектам у галузі інфраструктури, що фінансуються з приватних джерел», підготовлений Комісією ООН по праву міжнародної торгівлі. У цьому документі відзначається, що дозвіл на надання будь-якої послуги іншим суб'єктом може називатися в національному праві відповідної держави по-різному, зокрема як «концесія», «ліцензія» [19, с. 5]. Таке трактування можна пояснити особливостями правових систем держав, які відповідно належать до англосаксонської чи романо-германської правових сімей.

Так, в окремих наукових джерелах відзначається, що ліцензія є близьким аналогом концесії і що зближення концесійної та ліцензійної систем виступає закономірною тенденцією ХХІ ст. [20, с. 129]. Як правило, наводиться досвід правозастосування країн, що належать до англосаксонської правової системи, у праві яких поняття «концесія» і «ліцензія» традиційно не розмежовуються. Крім того, висновок про тотожність цих категорій будується на припущенні про загальне коріння їх розвитку, а саме це – римський прекаріум, під яким розуміється надання будь-якого предмету в користування до витребування його власником речі [21, с. 106].

Професор У.Л. Гуд розглядає концесію як право, привілей, грант або ліцензію, яка була дарована державою приватній особі, корпорації або іншій державі з метою здійснення економічної діяльності на її території [22, с. 267]. Таким чином, для деяких англосаксонських авторів термін «концесія» охоплює і те, що у французькому праві вважається контрактом, і те, що вважається ліцензією [23, с. 28].

С.А. Д'яченко вказує, що в зарубіжній літературі терміни «концесія» і «концесійна угода» є родовим поняттям, зокрема, для таких форм надкористування, як ліцензія [24, с. 44]. С.А. Сосна також наводить у якості прикладу сучасних «модернізованих» гірських

концесій ліцензійні угоди на розробку шельфових родовищ нафти в Північному морі [6, с. 100]. Даний підхід зустрічається не тільки в доктрині, але також і в законодавстві деяких країн, наприклад, законодавство Польщі не розрізняє концесією і ліцензією.

У свою чергу, для правових систем, заснованих на французькому праві, характерною є чітка відмінність між ліцензією як одностороннім актом держави і концесією, яка є договором, згідно з яким публічне утворення відступає приватній особі завдання управління публічною інфраструктурою [25, с. 872–878]. Саме такого підходу, слід вважати, дотримується вітчизняний законодавець у Законі України «Про концесії». Тим паче, як вважають окремі дослідники, у вказаному законі основні положення виписані, враховуючи концептуальні положення французької концесійної системи [26, с. 30].

Слід погодитися з думкою тих науковців, які наполягають не тільки на відмінностях ліцензії та концесії, а ще й визначають переваги останньої. До відмінних ознак вищенаведених категорій, зокрема, можна віднести наступне:

- правовий статус: ліцензія – це односторонній акт, зміст якого може бути змінений компетентним публічним органом, у той час як концесія опосередковується договором, умови якого є обов'язковими для його учасників);

- об'єкт: ліцензія легітимізує можливість зайняття тим або іншим видом господарської діяльності, а в концесію, як правило, передаються об'єкти права державної та комунальної власності;

- тривалість: ліцензія є дійсною до її вилучення державою, а концесія видається на певний термін;

- зміст зобов'язань ліцензіата і концесіонера: ліцензіат має право в будь-який час припинити ліцензійну діяльність, тоді як концесіонер зобов'язаний виконувати контракт до закінчення терміну його дії;

- економічна мета: держава, якщо не брати до уваги відносно незначний розмір ліцензійних платежів, не отримує істотних економічних вигод від ліцензійної системи. Концесія, навпаки, здатна слугувати серйозним джерелом доходу для держави та територіальної громади, що може виражатися у формі як концесійної плати (натуральної або грошової), так і розвитку власної інфраструктури за рахунок коштів концесіонерів;

- концесія супроводжується певними гарантіями захисту інвестицій, що вкладаються концесіонером в об'єкти державної та комунальної власності, що не є характерним для ліцензій [27, с. 37].

Безсумнівно, доктринальні положення стосовно концесій мають досить важливе значення, оскільки, зрештою, справляють вплив на розвиток законодавства з цього питання. У зв'язку з цим доцільним є показати, яким чином отримала закріплення дефініція «концесія» у законодавстві зарубіжних країн.

Як не дивно, у Франції – країні, яка має більш ніж 200-річний досвід використання концесій при розбудові громадської інфраструктури та комунальних служб, спеціального закону про концесії не існує. Проте практика правозастосування у Франції виробила

своє розуміння концесії, яке знайшло відображення в «Трактаті про адміністративні договори». Зокрема, під концесією в цій роботі розуміється «угода, за якою уповноважений державний орган доручає певній особі експлуатацію певного об'єкту державної або комунальної власності за винагороду, що визначається фінансовими результатами такої діяльності» [28, с. 9].

У Законі Іспанії «Про концесію державної нерухомості» від 23.05.2003 існує лише поняття концесійної угоди на державні об'єкти, під якою розуміється угода, по якій орган державної адміністрації або організація, що діє в рамках публічного права, передає концесіонерові на певний термін право будівництва і експлуатації або тільки експлуатації об'єктів, які підлягають експлуатації і необхідні для надання публічних послуг економічного характеру або для здійснення економічної діяльності або послуг, що представляють загальний інтерес [29, с. 2–3].

Звісно, на особливу увагу заслуговує законодавство країн-учасниць СНД (Співдружності Незалежних Держав), що обумовлюється спільним перебуванням України з усіма цими державами протягом тривалого часу у складі СРСР, а отже і спільністю вирішуваних економіко-правових завдань.

Перш за все слід зазначити, що не всі країни-учасниці СНД дотримуються виділення в законодавстві окремо поняття «концесія», але сутність якого в тій чи іншій мірі відображається в терміні «концесійна угода (договір)». Звісно, це можна визнати певним недоліком юридичної техніки побудови нормативних документів з питань концесії, проте в цілому таке упущення не впливає на їх позитивну оцінку.

Зокрема, згідно зі ст. 2 Закону Литовської Республіки «Про концесії» від 10.10.1996 концесійний договір – це письмовий договір, згідно з яким інституція, що надає концесію, на встановлених договором умовах за плату передає концесіонеру на певний строк право користування об'єктами концесії, встановленими цим Законом [12, с. 9].

У Законі Республіки Казахстан «Про концесії» від 07.07.2006 концесія трактується як передача за договором концесії об'єктів державної власності в тимчасове володіння і користування в цілях поліпшення і ефективної експлуатації, а також прав на створення (будівництво) нових об'єктів за рахунок коштів концесіонера або на умовах співфінансування концедентом з подальшою передачею таких об'єктів державі з наданням концесіонерові прав володіння, користування для подальшої експлуатації, а також з наданням державної підтримки або без такої (пп. 4 п. 1 ст. 1) [30].

Отже, вищенаведений аналіз наукових підходів до визначення сутності поняття «концесія» та концесійного законодавства окремих зарубіжних країн яскраво свідчить про те, що концесія отримує юридичний вираз у формі дозволу або договору, за своєю об'єктною спрямованістю стосується державного та муніципального нерухомого майна, спрямована на залучення інвестицій у реконструкцію існуючого чи створення нового нерухомого майна.

Висновки. Безумовно, виявлені недоліки щодо визначення об'єктного складу концесійних право-

відносин мають бути усунені із закріпленням у вказаних нормативних актах чіткого положення про те, що об'єктами, які надаються в концесію, є об'єкти права державної чи комунальної власності. Тим паче, що сам Закон України «Про концесії» проініційований ідеєю передачі в концесію саме об'єктів права державної та комунальної власності, а види діяльності переважно згадуються для позначення тих сфер господарювання, де можна використовувати ці об'єкти. Зокрема, у абз. 4 ч. 1 ст. 10 вказаного закону

об'єкт концесії має бути наділений наступними характеристиками – склад і вартість майна або технічні і фінансові умови створення об'єкта концесії.

У зв'язку з цим актуалізується пропозиція щодо виключення з тексту Закону України «Про концесії» абз. 5 ч. 4 ст. 3 щодо можливості передачі в концесію окремих видів підприємницької діяльності.

Викладені в науковому дослідженні ідеї можуть бути розвинені в напрямку вдосконалення інституту концесії в Україні із урахуванням передового зарубіжного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ:

1. Медведєва О.А. Концесія як правова форма використання державного майна у господарській діяльності недержавними суб'єктами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О.А. Медведєва ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 17 с.
2. Устименко В.А. Власність територіальної громади міста (господарсько-правові аспекти) : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / В.А. Устименко ; НАН України ; Ін-т екон.-правових дослідж. – Донецьк, 2007. – 33 с.
3. Зельдіна О.Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О.Р. Зельдіна ; НАН України ; Ін-т екон.-правових дослідж. – Донецьк, 2007. – 35 с.
4. Грудницька С.М. Концесія та концесійний договір: проблеми визначення понять / С.М. Грудницька, Ю.В. Єгорова // Вісник Донецького національного університету. Серія В. Економіка і право. – 2014. – № 1. – С. 223–227.
5. Пілігрим Г.С. Поняття, природа і зміст договору комунальної концесії / Г.С. Пілігрим // Город, регион, государство : экономико-правовые проблемы хозяйствования : сб. науч. тр. в 2-х т. Т.2. / НАН Украины, Институт экономико-правовых исследований. – Донецк : Изд-во «Ноулидж», 2009 – С. 137–143.
6. Сосна С.А. Концессионные соглашения : теория и практика / С.А. Сосна. – М. : ООО «Нестор Академик Паблицерз», 2002. – 256 с.
7. Борзенко А. Гражданские ограничения железнодорожных предприятий : в 2-х ч. Ч. 2. Концессия железнодорожного права. Опыт сравнительно-законодательного исследования / А. Борзенко ; Издание Демидовского юридического лицея. – М. : Товарищество «Печатня С.П. Яковлева», 1883. – 590 с.
8. Дроздов И.А. Договоры на передачу в пользование природных ресурсов : учеб.-практ. пособие / И.А. Дроздов. – М. : Проспект, 2001. – 120 с.
9. Бернштейн И. Правовые условия концессионной деятельности в СССР. Систематизированные материалы с комментариями / И. Бернштейн, Б. Ландау, В. Машкевич. – М. : Госюриздат РСФСР, 1930. – 173 с.
10. Шретер В.Н. Советское хозяйственное право. Право торговно-промышленное / В.Н. Шретер. – М.-Л. : Госиздат, 1928. – 332 с.
11. Ландау Б.А. Концессионное право Союза ССР / Б.А. Ландау. – М. : Глав – лит, 1925. – 74 с.
12. Григоров О.М. Концесійні угоди : правова природа та особливості правового регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / О.М. Григоров ; Ін-т міжнарод. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – К., 2000. – 28 с.
13. Медведєва О.А. Концесія як правова форма використання державного майна у господарській діяльності недержавними суб'єктами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О.А. Медведєва ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 17 с.
14. Искренко Д.И. Развитие механизмов концессионных отношений в инфраструктурных отраслях экономики России : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Политическая экономия» / Д.И. Искренко ; ГОУ ВПО «Волгоград. гос. ун-т». – Волгоград, 2007. – 28 с.
15. Богуславский М.М. Международное частное право : учебник / М.М. Богуславский. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Международ. отношения, 2003. – 416 с.
16. Вахтинская И.С. Гражданско-правовые признаки концессионного соглашения : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / И.С. Вахтинская ; Москов. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 2008. – 32 с.
17. Дикаева Е.М. Муниципальная собственность в предоставлении местных общественных благ : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика, планирование, организация управления нар. хозяйством и его отраслями» / Е.М. Дикаева ; Кубан. гос. ун-т. – Краснодар, 2007. – 23 с.
18. Караогланов А.С. Социально-экономический анализ концессионного механизма в сфере жилищно-коммунального хозяйства : автореф. дис. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.03 «Социология труда и экон. социология» / А.С. Караогланов ; Москов. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 2008. – 20 с.
19. Руководство ЮНСИТРАЛ для законодательных органов по проектам в области инфраструктуры, финансируемым из частных источников / подготовлено Комиссией Организации Объединенных Наций по праву международной торговли. – Нью-Йорк : ООН, 2001. – 36 с.
20. Шихата И. Правовая реформа. Теория и практика : учеб. пособие / И. Шихата ; пер. с англ. под ред. Н.Г. Дорониной. – М., 1998. – 256 с.
21. Багдасарова А.В. Концессия и лицензия : современные тенденции развития в праве РФ и зарубежных стран / А.В. Багдасарова // Вестник Калининградского юридического института МВД России. – 2008. – № 2 (16). – С. 106–109.
22. Wesley Larson Gould. Encyclopedia Britannica / Gould Larson Wesley. – Edinburgh, 1967. – Vol. 6. – 267 p.
23. Legal and Administrative Framework for Electricity Enterprises / United Nations. – N. Y., 1973.
24. Дьяченко С. Нефтяные концессионные соглашения / С. Дьяченко // Нефть, Газ и Право. – 1996. – № 4 (10). – С. 39–47.
25. Andre de Laubadere : Repertoire de droit public at administrative / Andre de Laubadere. – Paris – Dalloz, 1959.
26. Дідківська С. Можливості та передумови застосування концесій в Україні / С. Дідківська // Вісник КНТЕУ. – 2002. – № 3. – С. 28–35.
27. Пілігрим Г.С. Правове регулювання концесії : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / Г.С. Пілігрим ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2011. – 211 с.
28. Bettinger Ch. Les nouveaux enjeux de la concession / Ch. Bettinger, G. Le Chatelier. – S.I. : Editions EFE, 1995.
29. Испания : технологии для жизни. Концессии на государственные инфраструктурные объекты и оборудование в Испании. Отраслевые тетради. – 2006. – 45 с.
30. О концессиях : Закон Республики Казахстан от 7 июля 2006 г. № 167–III ЗРК // Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 2006. – № 14. – Ст. 88.